

פרופ' מאיר בר-אילן

פרשנות פיתגוראית לתורה

מאת רב נחשון גאון

מבוא

פיתגורס מסאמוס (לערך 500-580 לפני הספירה), היה לא רק פילוסוף דגול בימיו, אלא גם מייסד יכת', או אחווה מיוחדת שהיתה נוהגת ברחבי יוון במשך מאות שנים לאחר מכן. האדם המודרני מזכיר חכם זה בעוסקו בימשפט פיתגורס, משפט המוכר לכל מי שלמד גיאומטריה. תורתו של פיתגורס היתה סודית, ועל כן קשה לוודא מה אמת ומה בדייה בסיפורים שהובאו אודותיו. מכל מקום, בימי הביניים נחשב פיתגורס כמי שייחס למספרים לא רק כמויות אלא גם איכויות, ובלשון ימינו: נומרולוג. דוגמה מודרנית לכך ניתן לראות במשפט: יש לי חבר 10, משפט בו לשם המספר אין תפקיד מונה כרגיל אלא שם-תואר: יש לי חבר מעולה. בימינו יש המציגים עצמם כנומרולוגים, ולא כאן המקום לדון בהם ובדבריהם. מכל מקום, תחום הנומרולוגיה הוא גדול ורחב, ובכלל זה זיקת הנומרולוגיה לתורה, לאחרונה הודגם הדבר בספר¹. הדיון להלן מדגים מעט מהקשרים בין חשיבה פיתגוראית מצד אחד, ותורת ישראל מצד שני.

רב נחשון גאון

רב נחשון בר צדוק גאון היה ראש הישיבה בסורא במשך שמונה שנים: 871-879 לספירה². הידיעות עליו מועטות, ועד כה לא זכתה עבודתו הספרותית לסקירה כלשהי. רב נחשון ענה לשואליו ביחס לעניינים תלמודיים והילכתיים שונים, וכן כתב גם פירושים לחלקים מתוך מסכתות שונות בתלמוד, וביאר מלים קשות³. חוקרים שונים העלו טענות כנגד האותנטיות של חלק מהתשובות המיוחסות לו, ולעומת זאת, טענו כי תשובות אנונימיות מאת הגאונים הן

1. מ' בר-אילן, נומרולוגיה בראשיתית, מהדורה שנייה, רחובות תשס"ד. בדברים להלן יש שכלול ותיקון של המובא שם, עמ' 177-180.
2. כך על פי: ש"ז הבלין, תורת הגאונים וספרותם: מבוא ומפתחות, ירושלים תשנ"ג, [תרשי"ג 33]. ברם, לדעת גאנדז (המובא להלן), היה רב נחשון גאון סורא בשנים 874-882 לספירה.
3. ש"א ורטהיימר, גאון הגאונים, ירושלים תרפ"ה, עמ' א-ד, (קלג).

תשובות שלו⁴. מצב המחקר כיום מצביע, יותר מכל, על חוסר הבהירות ביחס ליצירתו של גאון זה.

בנוסף לכך, ידוע כי רב נחשון עסק בחשבונות העיבור, ועל שמו נקרא היעגולי דרב נחשון⁵. ביעגולי זה הוכיח רב נחשון כי בכל 247 שנה (מחזור בן 19 שנה כפול 13 פעם), חוזרים תמיד סימני הקביעות של השנים, והמועדים חלים באותם ימי שבוע⁶. לשון אחרת: רב נחשון היה בעל השכלה אסטרונומית ומתמטית, אלא שבשל מיעוט המקורות קשה לקבוע את היקפה כראוי.

"מנין נאהב" המבטא ידידות

רב נחשון כתב פירוש, אותו ניתן לכנות 'פירוש פיתגוראי', על עניין אחד קטן בספר בראשית, וזה עניינו: לאחר שיעקב חוזר מחרן הוא עומד לפגוש את עשו אחיו, אך הוא ירא מאד. על כן, שולח יעקב מתנות לפייס את אחיו, ככתוב (בראשית ל"ב, טו-טז): "עזים מאתים ותישים עשרים רחלים מאתים ואילים עשרים. גמלים מיניקות ובניהם שלשים פרות ארבעים ופרים עשרה אתנת עשרים וערים עשרה". הפסוק הראשון התפרסם כפסוק שכל מלותיו מסתיימות במ"ם (כמו גם במדבר כ"ט, לג), אך פסוקים אלו מעניינים גם מבחינה נומרולוגית וסטטיסטית. בשני פסוקים אלו יש 20 מלים, ו-9 מתוכן הן שמות-מספר (45%), שיעור שאין דומה לו במקרא כולו! כלומר, גם אם דומה כי פסוקים אלו הם יצירתו של הנומרולוג, הרי שהיחסים המספריים שבהם משקפים מציאות ריאלי (עליה עוד ראה להלן, וראה עוד: איוב מ"ב, יב; נחמיה ז', סח). מספרים אלו מגלים יחסיות בין הזכרים לנקבות (נקבה:זכר): 1:10, 1:4, 1:2. לאמור, האבחנה בין המינים, כמו גם ההקפדה על היחסיות במספרים, מגלה את האופי הריאלי שלהם. עם זאת, חסרים אנו את מספר כל בעלי החיים שהביא עימו יעקב, ומן הסתם ניתן לשער שהמנחה הייתה בשיעור של עשירית מהרכוש בהתאם לנדרו של יעקב בעניין אחר (אם הוא אחר; בראשית כ"ח, כב, וכדרך המעשר שנתן אברהם למלכיצדק). ברם, חובה להודות כי אין לדעת בבירור כמה בעלי חיים נותרו בידיו של יעקב, שכן עניין זה תלוי בהשערה.

4. ל' גינצבורג, גנזי שכתר, ב, ניו יורק תרפ"ט, עמ' 611; ש' אברמסון, עניינות בספרות הגאונים, ירושלים תשל"ד, עמ' 36-39; י"נ אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונית שמיות, א, ירושלים תשמ"ד, עמ' 144, 158.

5. עיגול דרב נחשון, בתוך: גרשון בן זאב וואלף, ספר העברונות, זאלקווא תקס"ה. בספר הובאו שלוש טבלאות בצורת שלושה מעגלים, אחד בתוך השני. סיבוב הגלגלים בהתאמה 'מחשבי' את המולד מבריאת עולם, כמו גם חישובי מולדות.

6. מי מרגליות, אנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים, תל-אביב תשי"ד, ב, עמ' 676.

והנה, ר' אברהם אזולאי (פאס 1570-חברון 1644)⁷, שהיה תלמיד חכם גדול, מקובל ומחבר ספרים, העתיק (או: תרגם) מתוך פירושו של רב נחשון, והסביר כי יעקב נתן 220 בהמות במספר מכוון, כך שהוא הותיר בידי 284 בהמות. רעיון זה הובא בפירושו של ר' אברהם אזולאי על התורה 'בעלי ברית אברם', חיבור שנכתב בעזה, בפרשת וישלח:

מצאתי כתוב בשם רב נחשון גאון זה הלשון: יעקב אבינו הכין בדרך חכמה מנחה לעשו אחיו "עזים מאתים ותישים עשרים" - המנין הזה לסוד נסתר, וערב עמהם מנינים אחרים להסתיר הסוד. אמנם, לכך אמר "עדר עדר לבדו ורוח תשימו בין עדר ובין עדר". והסוד, דע כי חכמי החשבון אומרים כי יש מנין נקרא 'מנין נאהב', וזה כי הם שני מנינים, וחלקי כל מנין מהם כמנין החשבון השני, והם מאתים ועשרים, וחלקי מאתים ועשרים הם רפ"ד, וחלקי רפ"ד הם מאתים ועשרים. ויעקב אבינו כיון בזה החשבון. והיודע סגולתו יהיה אהוב למי שירצה יקחהו, לפיכך "ויפצר בו ויקח". וכבר נסוהו הקדמונים באהבת המלכים והשרים, וזה כאשר יתן לאשר ירצה להיות אוהבו המנין האחד, ויאחזו לעצמו המנין השני. והנה חלקי המנין אשר נתן הוא עצם המנין אשר תפס, וחלקי המנין אשר תפס הוא עצם המנין אשר נתן. וכדרך זה עשה יעקב אבינו ע"ה [=עליו השלום] בתת לעשו עזים מאתים ותישים עשרים, ותפס לעצמו מנין רפ"ד. ורמז זה באמרו "אכפרה פניו במנחה", למלת אכ פרה, וידוע כי מלת 'אך' למעט, וכאשר תמעט ממלת פרה אחד ישארו רפ"ד. וזהו כונת הסוד, לכך כתיב "ויפצר בו ויקח", עכ"ל [=עד כאן לשון] רב נחשון ז"ל⁸.

על פי כללי המתמטיקה המוכרים לקורא המודרני אי אפשר לדעת מה היה מספר הבהמות שנותרו בידי יעקב, שכן אין הכתוב מספר על סך כל הבהמות של

7. ראה: ד' זלוטניק, 'פירושו של ר' אברהם אזולאי על המשנה', Proceedings of the American Academy for Jewish Research, XL (1972), עמ' 147-168; ד' זלוטניק, 'על מקור המשל "הננס והענק" וגלגוליו, סיני עז (תשל"ה), עמ' קפד-קפט; ד' זלוטניק, 'אהבה בתענוגים: פירוש המשנה מאת הרב אברהם אזולאי - מסכת עדיות', מחקרים ומסורות, א (תשל"ח), עמ' 1-120; א"י חבצלת (מהדיר), ר' אברהם אזולאי, אהבה בתענוגים, ירושלים תשמ"ו, עמ' 10-23; ש' וייס, חכמי המזרח, ירושלים תשמ"ב, עמ' 11-25.

8. א' אזולאי, בעלי ברית אברם, וילנה תרל"ד, עמ' 22-23 (פרשת וישלח). הרב אזולאי ביאר עניין זה כהלכה, אלא שהמדפיסים שינו חלק מהמספרים המושלמים שהם: 6, 28 (ולא: כ"ד), 496 (ולא: קכ"ד), 8128 (ולא: חי אלפים קכ"ד). בסיום הדברים הוסיף הרב אזולאי: יעקב אבינו ידע חכמה זו כאשר ידע חכמת המקלות. וחכמה זו לא יבין עיקר סודה כי אם מתי מזער ונבער כל אדם מדעת. עכ"מ [=עד כאן מצאתי].

יעקב קודם שנתן את מתנתו. ואולם, על פי המתמטיקה הפיתגוראית (שמן הסתם, יעקב ידע אותה), ניתן לחשב זאת.

רב נחשון נסמך על מתמטיקה פיתגוראית, מתמטיקה המגדירה את היחס בין שני המספרים: 220 ו-284 כיחס של 'נאהבים' (amicable). הסבר הקשר בין המספרים הביא שי גאנדז בעוסקו בידע המתמטי של רב סעדיה גאון, וקיצור דבריו כך הוא⁹. 'מרכיביו' של המספר 220 (כלומר, המספרים בהם ניתן לחלק את המספר ללא שארית, למעט המספר עצמו), הם כדלהלן: 1, 2, 4, 5, 10, 11, 20, 22, 44, 55, 110, ואם נחבר את המרכיבים הללו יתקבל המספר 284. כיוצא בכך, מרכיבי המספר 284 הם: 1, 2, 4, 71, 142 אשר חיבורם יחד שווה ל-220. כלומר, רב נחשון גאון הבין כי המספר 220, אף כי אינו מופיע במפורש, ומתייחס למתנות יעקב לאחיו עשו אינו מספר 'מקרי', אלא מספר מכוון בעל משמעות פיתגוראית של 'נאהב', ואין ארוע מתאים לשימוש במספר 'נאהב' יותר מאשר ארוע בו נפגשים שני אחים אשר אחד רוצה לפייס את אחיו העויין.

הראשון שהכיר מספרים 'נאהבים' אלו היה יאמבליכוס (283-330 לספירה), פילוסוף נאו-פלאטוני שכתב, בין היתר, את תולדות פיתגורס. ואולם, הואיל והתורה הפיתגוראית היתה סודית, אפשר בהחלט שהזיקה בין שני מספרים אלו, והגדרתם המתמטית כ'נאהבים', היתה ידועה לפני כן. המתמטיקאי הצפאיי תחאביט אבן-קורח (חרן 835 - בגדד 901 לספירה), אשר תרגם את המבוא של ניקומאכוס מיוונית לערבית, הציע דרך משלו לחישוב מספרים 'נאהבים', אך רק במאה ה-17 נוסח 'החוק' המבטא את היחס בין המספרים, וכך התגלה צמד נוסף: 17,296 ו-18,416. מעט מאוחר יותר גילה דהקארט את הצמד השלישי של מספרים מעין אלו, בעוד שכיום ידועים יותר מ-532,000 צמדי-מספרים 'נאהבים'¹⁰.

כיוון שאנו עוסקים במספרים 'נאהבים' כדאי לדעת שבחשיבה הפיתגוראית יש צמדי-מספרים נוספים בעלי משמעות, כגון: 2 ו-3 יוצרים 'נישואין' ב-¹¹, ולמספרים שונים יש ערך סמלי מעבר למשמעות המספרית הגלויה על פניו.

מכל מקום, נראה כי היחסים שבין יעקב ועשו, האחים שנתרחקו ונהיו עתה אוהבים, מבטאים היטב את אחד הערכים היותר חשובים בעולם המחשבה

⁹ Solomon Gandz, *Studies in Hebrew Astronomy and Mathematics*, New York: Ktav, 1970, pp. 491-494.

¹⁰ עי רפל, עי קדרי וזי דויטש, 'הנאהבים והנעימים', אלף אפס, 14 (2000), עמ' 20-25.
¹¹ פירוש העניין כך: 1 אינו מספר; 2 הוא המספר הראשון, אך זיווגו בעצמו (קרי: הכפלת 2 ב-2), אינה נישואין. נישואין מצריכים שני מספרים בני מין שונה (אחד זכרי, פרט, ואחד נקבי, זוג), והנישואין הראשונים מתממשים ב-6.

הפיתגוראית: הידידות¹². כלומר, אין כאן ייחוס סתמי של רעיון פיתגוראי לתנ"ך, כי אם רעיון מתמטי וערכי התואם לעניין בו הוא מופיע בתורה.

סיכום

לפנינו דוגמה מיוחדת במינה של פירוש לתורה באמצעות מתמטיקה פיתגוראית. מובן כי מגמת הדברים כאן לא היתה להראות כי פירוש זה הוא הפירוש 'הנכון', אלא להדגים סוג של פרשנות נומרולוגית לתורה, פרשנות שאינה מוכרת לרבים. פרשנות זו אף עשויה להדגים כיצד היו היהודים מעורים במדע בימי הביניים, בבחינת דת-ומדע כרוכים כאחת, ואולי היא תסייע בהבנת חלקם של היהודים בנומרולוגיה בימי הביניים.

C. J. de Vogel, *Pythagoras and Early Pythagoreanism*, Assen: van Gorcum, 1966, s pp. 12
148-159.